

تبیین الگوی اخلاقی- تربیتی حضرت عباس (ع) با توجه به زیارت‌نامه ایشان

مریم نساج^{۱*}، حمیدمردیان^۲شناسه دیجیتال (DOI): [10.22084/DUA.2025.30227.1113](https://doi.org/10.22084/DUA.2025.30227.1113)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۳ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۰۳

چکیده

این پژوهش با رویکرد ارائه الگوهای تربیتی مبتنی بر منابع دینی به تبیین الگوی اخلاقی- تربیتی حضرت عباس(ع) با توجه به زیارت‌نامه مأثور از امام صادق(ع) انجام گرفته است که هدف از آن استخراج منظومه و مدل تربیتی دینی برای زندگی مؤمنانه است. حضرت عباس(ع) ممتازترین شهید عاشورا بعد از اباعبدالله الحسین(ع) است که در قالب زیارت‌نامه صفات و شخصیت والای حضرت معرفی شده است. عوامل مؤثر در الگوی اخلاقی- تربیتی حضرت عباس(ع) اعتقاد به توحید و رسالت و اطاعت از سبط برگزیده رسول خدا(ص) است که عوامل زمینه‌سازی مانند عبد صالح بودن، وفاداری به امام، مقاومت، شجاعت و بصیر بودن در آن نقش دارد و راهبرد آن صبوری و استقامت، یاری کردن امام زمان، کوشش و جهد در راه دین خدا است. اعطای برترین منازل بهشتی و نیکوترین سعادت عقبی پیامد اجر ایشان است که هم‌نشینی با انبیا و اولیا در منازل محبتین را به دنبال دارد. نوع تحقیق بنیادی کاربردی و روش مورد استفاده تحلیلی استنباطی است که با استفاده از روش‌شناسی کیفی و اکتشافی مطالب مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و با رمزگذاری، ارتباط میان کدها و مقوله‌ها تبیین و پالایش شده است و با نرم افزار MAXQDA نمایش داده شده است.

واژگان کلیدی: حضرت عباس(ع)، الگوی اخلاقی-تربیتی، زیارت‌نامه، محبتین، تسلیم

۱- استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران m.nassaj@cfu.ac.ir

۲- استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران h.moridian@cfu.ac.ir

۱. مقدمه و بیان مسئله

عالمان دینی همواره در جستجوی تبیین الگوهای دینی برای ارائه راهکارهای تربیتی بوده‌اند تا از این ره‌یافت امکان بسط، کاربرست، تعمیق و تحقیق آموزه‌های اساسی این حوزه معرفتی را فراهم سازند. به این ترتیب، الگوهای نظری تربیت اسلامی ارائه روشی است که در طی آن نظریه‌پردازان تربیت اسلامی به شیوه‌ای سامان‌مند در باب تعلیم و تربیت دینی نظریه پردازی نموده‌اند (ملکیان، ۱۳۸۱: ۶۱). از جمله این رویکردها، ارائه الگوهای تربیتی مبتنی بر آیات، روایات و منابع دینی است که زیارت‌نامه‌های مأثور از اهل بیت (علیهم السلام) از جمله آن‌هاست که در این رویکرد، الگوی تربیت دینی را از منابع اسلامی استخراج می‌نمایند؛ به‌خلاف رویکردهای دیگر که برگرفته از منابع فلسفی، تاریخی و اخلاقی است (قندیلی، ۱۳۹۰: ۳۲). این متون زیارتی که در برگرفته اصول اخلاقی و عقاید استوار شیعه است، به‌عنوان مستندترین الگوی عملی شیعه محسوب می‌شود، که از آن علاوه بر تقرّب و توسل به درگاه احدیت می‌توان منظومه و مدل تربیتی استخراج کرد تا راه‌گشای عملی در زندگی مؤمنانه باشد.

عباس بن علی (ع) فرزند امیرالمومنین، برادر سیدالشهداء، فرمانده و پرچمدار سپاه دشت نینوا در روز عاشورا است (مفید، ۱۴۱۳ق: ۹۵). ایشان در محضر یار و برادر رسول خدا (ص) که در ایمان و تقوی و شجاعت همتایی نداشت، تربیت شد و در دامن مادری همچون ام‌البنین که در معرفت و دلاوری سرآمد بود، پرورش یافت (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۸: ۱۰). پس از حضرت اباعبدالله الحسین (ع)، حضرت عباس (ع) ممتازترین شهید عاشورا است و همان‌گونه که امام سجاد (ع) او را ستوده است، جایگاهی دارد که همه شهیدان به آن غبطه می‌خورند. امام سجاد (ع) که خود در کربلا حضور داشت و شاهد فداکاری‌های عمومیش بود، درباره حضرت عباس (ع) می‌فرماید: «خداوند، عمومیم عباس را رحمت کند که با ایثار و جانبازی، در راه برادرش جانبازی کرد تا آن‌که دست‌هایش قطع شد و خداوند به‌جای آن، دو بال به او داد که با آن‌ها به همراه فرشتگان در بهشت پرواز کند؛ همان‌گونه که برای جعفر بن ابوطالب قرار داده شد. عباس را در پیشگاه خداوند منزلی است که در روز قیامت، همه شهدا به آن غبطه می‌خورند» (ابن‌بابویه، ۱۳۷۶: ۴۶۲). امام صادق (ع) در روایتی ایشان را دارای بینش ژرف و ایمان استوار معرفی می‌کند (مامقانی، ۱۴۱۱: ۱۲۸/۲).

حضرت ابوالفضل (ع)، زورق‌نشین دریای بی‌کرانه معرفت بود. به‌سان ماه تابان از خورشید وجود پدر، نور می‌گرفت و با فراستی چشم‌گیر و دقتی فراوان، خوشه‌چین خرمن حقایق ولایت بود. امام علی (ع) درباره دانش‌اندوزی فرزند خود چنین می‌فرماید: «همانا فرزندم عباس، در کودکی علم آموخت و به‌سان

فرزند کبوتر که از مادرش، آب و غذا می‌گیرد، معارف را از من فراگرفت» (هاشمی، ۱۳۷۰: ۱۰۵). حضرت عباس(ع) در عرصه دانایی و معرفت، شخصیت برجسته‌ای است. درباره دانش او گفته شده است: «وَقَدْ كَانَ مِنْ فُقَهَاءِ أَوْلَادِ الْأَئِمَّةِ؛ عباس(ع)، فقیه فرزندان امامان(ع) است» (مامقانی، ۱۳۸۱: ۱۲۸).

سخنان بسیاری از حضرت امام حسین(ع) در شأن حضرت عباس(ع) نقل شده است که از علاقه فراوان ایشان حکایت می‌کند. در واقعه کربلا در اوج عشق و علاقه به عباس(ع) فرمود: «اُزْكَبُ بِنَفْسِي أَنْتَ...؛ فدایت شوم، سوار بر اسب شو» در این عبارت، امام حسین(ع) با عالی‌ترین تعبیر؛ یعنی «جانم به قربانت»، محبت خود را به حضرت عباس(ع) ابراز می‌دارد و با چنین گفتاری که بیانگر اوج عظمت مقام حضرت عباس(ع) است، او را می‌ستاید و چون ندای وی را شنید، فرمود: «وَا مُهْجَةً قَلْبَاهُ؛ آه، محبوب دلم» (شریفی، ۱۳۷۳: ۴۳۶)؛ هم‌چنین آن هنگام که خویش را بالای سر او رساند و سرش را به دامن گرفت، با اندوه فراوان فرمود: «جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا يَا أَخِي، لَقَدْ جَاهَدْتُ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ؛ برادر جان! خداوند به تو بهترین پاداش‌ها را بدهد که این‌گونه جهاد کامل به‌جا آوردی» (شریفی، ۱۳۷۳: ۵۲۴).

آن‌گاه، در فراق او دست‌های خویش را بر کمر گرفت و فرمود: «الآنَ انْكَسَرَ ظَهْرِي وَ قَلَّتْ حِيلَتِي؛ برادر جان، اینک از داغ تو کمرم شکست و راه چاره بر من بسته شد» (ابومخنف، ۱۴۱۳: ۱۹۴). سخنان جان‌سوز امام حسین(ع) پس از شهادت عباس(ع) نیز، مقام ارجمند وی را به تصویر می‌کشد: «برادرم، ای نور چشمان و ای پاره تنم، تو برای من ستونی استوار و قابل اعتماد بودی. ای برادر، تو خالصانه جنگیدی و از پیمان‌های که در آن حقیق بهشتی است، سیراب شدی. ای ماه منیرم! تو در تمام مصیبت‌ها و سختی‌ها، مددکار من بودی. بعد از تو زندگی بر ما سخت و تلخ است. فردا من و تو در کنار هم خواهیم بود. آگاه باش که به خدا شکایت، و برای او صبر می‌کنم و از تشنگی و سختی‌هایی که متحمل شدم به او پناه می‌برم» (موسوی زنجانی، ۱۴۰۲: ۲۷۳).

بزرگی و عظمت مقام حضرت تا جایی است که به ایشان لقب ابوالفضل داده‌اند؛ زیرا زندگانی حضرت، سراسر فضیلت و برتری بود. البته ایشان القاب فراوانی دارد. مانند: «طیار» «علم‌دار»، «اطلس»، «سقا»، «شهید»، «عبد صالح»، «مستجار» و «صدیق»؛ تا آن‌جا که علامه مامقانی در تنقیح‌المقال می‌نویسد: «برای حضرت عباس(ع) شانزده لقب برشمرده‌اند» (مامقانی، ۱۳۸۱: ۱۲۸). از این‌رو، باید در آینه زلال بیانات اهل بیت(ع)، به ایشان معرفت پیدا کرد. این موضوع وقتی اهمیت پیدا می‌کند که امامان معصوم(ع) در موارد متعدد بر فداکاری‌ها، جانبازی‌ها و عظمت شخصیت آن بزرگوار تأکید فرموده‌اند و

در قالب زیارت‌نامه صفات و شخصیت والای حضرت را معرفی کرده‌اند. رمزگشایی از شخصیت ایشان، نیازمند شناخت خصوصیات است که در کلمات کوتاه در زیارت‌نامه آن حضرت و نیز گواهی‌های امام حسین (علیه السلام) و امام سجاد (علیه السلام) نسبت به این ویژگی‌ها آمده است. با توجه به این که این زیارت‌نامه نقل از امام معصوم (ع) است بررسی ویژگی‌های حضرت در این زیارت و استخراج این ویژگی‌ها می‌تواند به ارائه الگوی تربیتی کمک کند.

۲. پیشینه پژوهش

سلطانی (۱۳۸۴) در پژوهش خود «شخصیت معنوی حضرت عباس (ع) و زندگی ایشان»، کنیه و القاب و ویژگی‌های شخصیتی ایشان را بیان نموده است. طائبی و رحیمی (۱۳۹۳)، در پژوهش «حضرت عباس (ع) نمودی از سبک زندگی انسان کامل قرآنی» بیان داشته‌اند آن حضرت از نظر الگوی اطاعت و ادب و ولایت‌مداری می‌تواند الگوی یک انسان کامل باشند و منتظران یاران حضرت مهدی (عج) می‌توانند از این الگو استفاده نمایند.

ملابراهیمی و حسینی (۱۴۰۳) در پژوهش «خوانشی بر اشعار حماسی حضرت عباس (ع) در روز عاشورا» از منظر تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بیان می‌کنند. نظریه نومن فرکلاف با نگاهی ژرف، از ظاهر متن عبور می‌کند و به بررسی بافت موقعیتی و بینا متنی متون می‌پردازد تا تأثیر آن را بر نهادهای جامعه نشان دهد و دانش زمینه‌ای مخاطبان و رابطه آن‌ها را با قدرت و ایدئولوژی حاکم بیان کند. رنجبر و عطار (۱۳۹۶) در مقاله «تحلیل شخصیت ایمانی حضرت عباس (ع) بر اساس زیارت‌نامه ایشان» به روش توصیفی-تحلیل بیان می‌کند ایشان نور معرفت الهی به قلبشان تابیده و به درجه مؤمن حقیقی رسیده‌اند. اصفهانی (۱۳۹۳) در پژوهش خود فضائل و مکارم حضرت عباس (ع) را بیان می‌کند ایشان نمونه کاملی از خصال و مکارم اخلاقی بودند.

گودرزی (۱۳۸۹) در پژوهش خود روایتی از نقش حضرت عباس (ع) در حادثه کربلا بیان می‌کند. در پژوهش پیر (۱۳۷۷) حضرت عباس (ع) را جوانمرد و دلیر بیان نموده است. با توجه به آنچه نوشته شده است، طائبی و رحیمی (۱۳۹۳) در پژوهش خود ویژگی‌های انسان کامل را بیان نموده و با حضرت عباس (ع) تطبیق داده‌اند. در پژوهش ملابراهیمی و حسینی (۱۴۰۳) بیان شد اشعار در پی اقناع مخاطبان است که موقعیت استقرار حاکمیت باید مشروع و در بیت امامت باشد. پژوهش‌های انجام شده در حد توصیف ویژگی‌های حضرت عباس و نقش ایشان در حادثه کربلا یا ویژگی‌های انسان کامل یا شخصیت ایمانی را

بررسی نموده است. لیکن پژوهشی که به تبیین الگوی تربیتی حضرت عباس(ع) با توجه به زیارت‌نامه ایشان پردازد، یافت نشد و این پژوهش در نوع خود نوآورانه است.

۳. تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی یکی از اقسام تربیت است که در آن می‌توان با بهره‌گیری از دانش تعلیم و تربیت و یافته‌های تربیت، اهداف اخلاقی را عینیت بخشید. در حقیقت، تربیت اخلاقی به معنای کاربست ویژه یافته‌های تعلیم و تربیت برای تحقق اهدافی است که از حوزه علم اخلاق دریافت و پذیرفته شده است. به عبارتی، تربیت اخلاقی به فرایندی اشاره دارد که با استفاده از یافته‌های تعلیم و تربیت، به ایجاد و تقویت صفات اخلاقی و از بین بردن صفات ضد اخلاقی می‌پردازد. این فرایند شامل شناخت فضایل و رذایل، آموزش اصول اخلاقی و پرورش گرایش‌های اخلاقی است تا افراد به کمال و سعادت برسند. با تأمل در این تعریف مشخص می‌شود که تربیت اخلاقی دو رکن دارد: یکی شناخت فضایل و رذایل و رفتارهای اخلاقی و ضد اخلاقی و دیگری به کارگیری شیوه‌هایی جهت تقویت یا تضعیف آن‌ها. از این‌رو، تربیت اخلاقی حیطه‌ای است که وام‌دار دو حوزه اخلاق و تربیت است، و از آنجا که در اخلاق بیشترین تأکید بر خودسازی و در تربیت بر دیگرسازی است، تربیت اخلاقی نیز خودسازی و دگرسازی را شامل می‌شود (بناری، ۱۳۷۹: ۵۴۱).

یکی از مؤلفه‌های اصلی تربیت اخلاقی الگوسازی با استفاده از شخصیت‌های الهام‌بخش برای انتقال ارزش‌ها است. شخصیت ابوالفضل العباس(ع) یک الگوی عالی تربیت اخلاقی است که زیارت‌نامه ایشان نه تنها توصیف‌کننده فضایل ایشان است، بلکه منشوری تربیتی برای پرورش انسان الهی ارائه می‌دهد که در آن به ابعاد مختلف تربیت اشاره شده است. چرا که تربیت اخلاقی آموزش اصول و ارزش‌های اخلاقی و پرورش گرایش‌ها و فضیلت‌های اخلاقی است که به بعد شناختی، عاطفی و رفتاری اخلاق مورد توجه قرار گرفته است. در زیارت‌نامه ایشان، تربیت عقلانی تأکید بر اطاعت آگاهانه از خداوند و امام را به جای پیروی کورکورانه و ناآگاهانه توصیه می‌کند. در بعد تربیت عاطفی، تقویت حس همدلی و ایثارگری از طریق الگوگیری از فداکاری حضرت عباس(ع) بیان شده است و در تربیت عملی تبدیل ارزش‌ها به رفتارهای ملموس، مانند دفاع از مظلومان در زندگی مؤمنانه سخن به میان آمده است. این زیارت‌نامه، علاوه بر تکریم مقام ایشان، بیانگر خصایصی است که می‌تواند به‌عنوان الگویی برای تربیت فردی و اجتماعی مطرح شود.

۴. زیارت‌نامه‌های حضرت عباس(ع)

در بزرگی مقام و عظمت وجودی حضرت عباس(ع) از امامان معصوم زیارت‌نامه‌های متفاوتی صادر شده است که ایشان را کانون توجه دل‌ها و قلب‌های فراوانی کرده است. شیخ حیدر تربتی کربلایی در کتاب «زیارت‌های مولانا السقاء ابوالفضل العباس السلام» تمامی زیارات منسوب به حضرت را از کتب ادعیه جمع‌آوری کرده است و تمامی منابعی که زیارت‌نامه‌ها در آن‌ها بیان شده، آورده است. مشهورترین آن‌ها زیارت‌نامه مأثوره از سوی امام صادق(ع) است. هم‌چنین از سوی ناحیه مقدسه زیارتی از امام هادی(ع) و در جای دیگر از امام رضا(ع) و امام صادق(ع) و حضرت ولی عصر (عج)، مشهور به «زیارت ناحیه» در شأن حضرت صادر شده است. از جابر بن عبدالله انصاری در روز اربعین زیارتی نقل شده است که ما به جهت طولانی شدن به ذکر نام آن‌ها بسنده می‌کنیم.

این در حالی است که در شأن بسیاری از امام‌زاده‌های بزرگوار، فقط یک زیارت‌نامه وارد شده است. ایشان تنها شهید واقعه عاشورا بعد از سیدالشهداء (علیه السلام) است که صاحب زیارت‌نامه مأثوره از سوی امام صادق(علیه السلام) است. این زیارت‌نامه‌ها که محدود به مشهد حضرت نیست در روزهای مهم و با عظمت مانند روز اربعین، شب قدر و در ماه ذی الحجه و شب و روز عرفة و شب و روز عید قربان صادر شده است (مشهدی، ۱۳۷۸: ۴۲۳).

۴-۱. بررسی سند زیارت مأثوره

زیارت‌نامه حضرت ابوالفضل العباس(ع) از استوارترین و پرمفهوم‌ترین متون زیارتی است که امام صادق علیه‌السلام آن را تعلیم فرموده‌اند. متن زیارت را محدث بزرگ سده چهارم، جعفر بن محمد بن قولویه در کتاب «کامل الزیارات» ثبت کرده است؛ کتابی که به شهادت مقدمه مؤلف، در آن از هیچ راوی غیرثقه روایت نمی‌کند (ابن قولویه، ۱۳۵۶: ۲۵۹). البته اهمیت کلام ابن قولویه تا آنجا است که بعضی از دانشوران بزرگ شیعی، حضور یک راوی در شمار راویان ابن قولویه را دلیلی بر ثقه بودن او می‌دانند. هم‌چنین، شیخ مفید، شیخ طوسی، علامه مجلسی، فیض کاشانی و دیگران هم این زیارت‌نامه را نقل کرده و نوشته‌اند و در کتاب‌های تهذیب الاحکام، مناسک المزار، المزار الکبیر، زادالمعاد، بحارالانوار، مفاتیح‌الجنان و کتاب‌های معتبر دیگری می‌توان آن را مشاهده کرد. دلیلی سندی دیگری که می‌توان به آن استشهاد کرد، نسخه زیارت‌نامه آن حضرت با دست‌خط منسوب به امام جعفر صادق(ع) است که رسم الخط آن به شماره ۳۵ در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است.

هم چنین، دو کتاب دیگر با بررسی سند زیارت نامه به بیان حجیت زیارت آن حضرت پرداخته اند. «حیدر الجد» پژوهشگر معاصر نجفی در کتاب «وَهَج النبراس فی شرح زیارة العباس» در قالب ۳۱ فصل کوتاه، به شرح و توضیح مفردات و عبارات و مضامین زیارت نامه ابوالفضل (ع) پرداخته و رساله ای زیبا و در خور ارائه کرده است. وی در نگارش این کتاب، از ۷۸ منبع معتبر استفاده کرده و به بررسی راویان حدیث پرداخته است. احمد کاظم البغدادی مؤلف کتاب «تبصرة المتقین فی شرح زیارة العباس» در بخشی از کتاب به بیان حجیت زیارت حضرت عباس علیه السلام و سند زیارت نامه روایت شده در مورد ایشان می پردازد. نویسنده در ادامه کتاب به شرح و تفسیر بخش هایی از زیارت نامه های حضرت عباس (ع) به شکل مفصل و با روش تحلیل ادبی حدیثی قرآنی پرداخته است و در این میان از جایگاه عظیم حضرت عباس نزد خدای متعال و معصومین (ع) پرده بر می دارد.

۴-۲. بررسی راویان حدیث

همان گونه که عنوان شد جناب ابوالقاسم جعفر ابن محمد ابن قولویه از فقیهان و محدثان بزرگ شیعی در قرن چهارم هجری است که همه بزرگان و رجال شناسان شیعی بر وثاقت، الایمی مقام و جایگاه بزرگ علمی و حدیثی وی اتفاق نظر دارند (نجاشی، ۱۴۱۶: ۳۱۳). در طرق زیارت منقول از ایشان نام شش راوی دیگر دیده می شود که به شرح ذیل می باشد: «حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَسْكَرِيُّ بِالْعَسْكَرِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزِيَّارَ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزِيَّارَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ».

ابن قولویه به سماع بارها در کامل الزیارة در موارد متعددی روایاتی را با سند «مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَسْكَرِيُّ بِالْعَسْكَرِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزِيَّارَ عَنْ أَبِيهِ» نقل می کند که برگرفته از یکی از منابع مهم کامل الزیارة با عنوان میراث نگاشته های علی ابن مهزیار و به طور مشخص المزار است که ایشان از آن بهره برده است (حسین پوری، ۱۳۹۸: ۱۲۵). درباره ابن ابی عمیر و ابو حمزه ثمالی (النجاشی، ۱۴۱۶: ۲۲۶ و ۱۱۵)، نجاشی در رجال خود به ثقه بودن آنها تصریح کرده است. تنها راوی ای که در سلسله سند مجهول است، محمد ابن مروان است که ظاهراً در کتب تراجم و رجال توثیقی از او به میان نیامده است؛ اما آیت الله خویی معتقد است که ایشان از اصحاب امام صادق (ع) است که شیخ طوسی به آن تصریح کرده است (خویی، ۱۳۲۲/۱۸). از این رو، می توان گفت با اعتماد به توثیق شیخ طوسی و گفته جناب ابن

قولویه در مقدمه کتاب که از راوی غیرثقه نقل حدیثی صورت نگرفته است، اشکالی به راویان حدیث به جهت ثقه بودن وارد نیست و روایت صحیح و مقبول است.

۳. ۴. متن زیارت

زیارت نامه حضرت عباس (ع) در کتاب کامل الزیارات از امام صادق (ع) این چنین آمده است: قَالَ الصَّادِقُ ع إِذَا أَرَدْتَ زِيَارَةَ قَبْرِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَلِيٍّ ع وَهُوَ عَلَى سَطِّ الْفَرَاتِ بِحَدَائِ الْحَائِرِ [الْحَيْرِ] فَقِفْ عَلَى بَابِ السَّقِيفَةِ وَ قُلْ «سَلَامُ اللَّهِ وَ سَلَامٌ مَلَائِكَتِهِ الْمُقَرَّبِينَ وَ أَنْبِيَائِهِ الْمُرْسَلِينَ وَ عِبَادِهِ الصَّالِحِينَ وَ جَمِيعِ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّدِّيقِينَ وَ الرَّكَابَاتِ الطَّيِّبَاتِ فِيمَا تَعْتَدِي وَ تَرُوحُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَشْهَدُ لَكَ بِالسَّلَامِ وَ التَّصَدِيقِ وَ الْوَفَاءِ وَ النَّصِيحَةِ لِخَلَفِ النَّبِيِّ الْمُرْسَلِ وَ السَّبْطِ الْمُتَجَبِّ وَ الدَّلِيلِ الْعَالِمِ وَ الْوَصِيِّ الْمُبْلَغِ وَ الْمَظْلُومِ الْمُهْتَظَمِ فَجَزَاكَ اللَّهُ عَنْ رَسُولِهِ وَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ عَنِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ ص أَفْضَلِ الْجَزَاءِ بِمَا صَبَرْتَ وَ احْتَسَبْتَ وَ أَعْتَتَ - فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ قَتَلَكَ وَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ جَهِلَ حَقَّكَ وَ اسْتَحَفَّ بِحُرْمَتِكَ وَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ حَالَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ مَاءِ الْفَرَاتِ أَشْهَدُ أَنَّكَ قُتِلْتَ مَظْلُومًا وَ أَنَّ اللَّهَ مُنْجِزٌ لَكُمْ مَا وَعَدَكُمْ جِئْتُكَ يَا ابْنَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَافِدًا إِلَيْكُمْ وَ قَلْبِي مُسَلِّمٌ لَكُمْ وَ أَنَا لَكُمْ تَابِعٌ وَ نُصْرَتِي لَكُمْ مُعَدَّةٌ - حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ فَمَعَكُمْ مَعَكُمْ لَا مَعَ عَدُوِّكُمْ إِنِّي بِكُمْ وَ بِتَابِعِكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ بِمَنْ خَالَفَكُمْ وَ قَتَلَكُمْ مِنَ الْكَافِرِينَ قَتَلَ اللَّهُ أُمَّةً قَتَلْتُكُمْ بِالْأَيْدِي وَ الْأَلْسُنِ - ثُمَّ ادْخُلْ وَ انْكَبَّ عَلَى الْقَبْرِ وَ قُلِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْعَبْدُ الصَّالِحُ - الْمُطِيعُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ ع السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ وَ رِضْوَانُهُ وَ عَلَى رُوحِكَ وَ بَدَنِكَ أَشْهَدُ وَ أَشْهَدُ اللَّهُ أَنَّكَ مَضَيْتَ عَلَى مَا مَضَى عَلَيْهِ الْبَدْرِيُّونَ - الْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الْمُتَنَاصِحُونَ لَهُ فِي جِهَادِ أَعْدَائِهِ الْمُبَالِغُونَ فِي نُصْرَةِ أَوْلِيَائِهِ الدَّابُّونَ عَنْ أَحْبَائِهِ فَجَزَاكَ اللَّهُ أَفْضَلَ الْجَزَاءِ - وَ أَكْثَرَ الْجَزَاءِ وَ أَوْفَرَ الْجَزَاءِ وَ أَوْفَى جَزَاءِ أَحَدٍ مِمَّنْ وَفَى بِبَيْعِهِ - وَ اسْتَجَابَ لَهُ دَعْوَتُهُ وَ أَطَاعَ وَلاَهُ أَمْرِهِ وَ أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَالِغْتَ فِي النَّصِيحَةِ وَ أَعْطَيْتَ غَايَةَ الْمَجْهُودِ فَبَعَثَكَ اللَّهُ فِي الشُّهَدَاءِ وَ جَعَلَ رُوحَكَ مَعَ أَرْوَاحِ الشُّهَدَاءِ وَ أَعْطَاكَ مِنْ جَنَانِهِ أَفْسَحَهَا مَنْزِلًا - وَ أَفْضَلَهَا عَرَفًا وَ رَفَعَ ذِكْرَكَ فِي عِلِّيِّينَ وَ حَشَرَكَ مَعَ النَّبِيِّينَ وَ الصَّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنَ أَوْلِيَّكَ رَفِيقًا أَشْهَدُ أَنَّكَ لَمْ تَهِنْ وَ لَمْ تَنْكَلْ وَ أَنَّكَ مَضَيْتَ عَلَى بَصِيرَةٍ مِنْ أَمْرِكَ - مُقْتَدِيًا بِالصَّالِحِينَ وَ مُتَّبِعًا لِلنَّبِيِّينَ فَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ رَسُولِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ فِي مَنَازِلِ الْمُحِبِّينَ فَإِنَّهُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (ابن قولویه، ۱۳۵۶: ۲۵۸).

از آن نظر که مقام حضرت عباس (ع)، مقامی والا است و زیارتی که برای ایشان بیان شده است از امام صادق (ع) می باشد و تعابیر بلندی در زیارت نامه دیده می شود، مقام ایثار و گذشت، فداکاری و

جانبازی، یافتن بال پرواز در بهشت، هم‌بال با جعفر طیار و فرشتگان مطرح شده است. همه این‌ها سبب شد که سؤال اصلی این پژوهش بررسی الگوی تربیتی حضرت عباس بر اساس زیارت‌نامه ذکر شده از امام صادق(ع) چگونه است؟ زمینه‌ها، عوامل مؤثر، راهبردها، پیامد و چشم‌انداز الگوی تربیتی ایشان چیست؟

۵. روش پژوهش

در پژوهش حاضر به‌منظور طراحی الگوی تربیتی حضرت عباس با توجه به زیارت‌نامه ایشان از روش نظریه‌پردازی داده بنیاد^۱ متنی استفاده می‌شود. در این روش، این امکان برای پژوهشگر فراهم می‌شود تا با بررسی داده‌های گردآوری شده، آن‌ها را تبدیل به مفاهیم، مقولات و در نهایت، الگوهای پارادایمی کند. در این روش، تئوری از دل داده‌ها بیرون می‌آید (خنیفر و مسلمی، ۱۴۰۱: ۲۰۱). در این روش‌شناسی کیفی و اکتشافی با رجوع به زیارت‌نامه حضرت عباس(ع) مطالب مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و پس از آن کشف و توسعه داده می‌شود. در این تجزیه و تحلیل که با استفاده از رمزگذاری نظری^۲ انجام می‌شود سه نوع کدگذاری باز^۳، کدگذاری محوری^۴ و کدگذاری انتخابی^۵ به روش تحلیل محتوا و مضمون با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تبیینی به ارائه الگوی تربیتی حضرت عباس(ع) می‌پردازد و در نهایت، ارتباط میان کدها و مقوله‌ها بیان و پالایش می‌شود و الگوی نهایی کشف و تبیین می‌گردد. کدگذاری باز عبارت است از نسبت دادن کدهای مفهومی و مقوله‌ای به کوچک‌ترین واحد معنادار از محتوای متنی است و کدگذاری محوری مرتب کردن، در آمیختن و سازماندهی انبوهی از داده‌ها تعریف می‌کند. یعنی کشف ارتباط و چسبندگی میان معانی و مفاهیم است.

۶. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش با هدف تبیین الگوی تربیتی حضرت عباس(ع) و به‌منظور پاسخ دادن به این سؤال که «الگوی تربیتی حضرت عباس(ع) باتوجه به زیارت‌نامه ایشان چگونه است؟» باتوجه به زیارت‌نامه منقول از امام صادق(ع) ویژگی‌های ذکر شده در این زیارت مقوله‌بندی شده و مورد بررسی قرار گرفته است.

-
- 1 Grounded theory
 - 2 Theoretical coding
 - 3 Open coding
 - 4 Axial coding
 - 5 Selective Coding

جدول ۱. کدگذاری باز مستخرج از زیارت‌نامه حضرت عباس(ع)

ردیف	اصل جملات	کدباز
۱	سَلَامُ اللَّهِ وَ سَلَامٌ مَلَائِكَتِهِ الْمُقَرَّبِينَ وَ أَنْبِيَائِهِ الْمُرْسَلِينَ	اعتقاد به خداوند، ملائکه، انبیا.
۲	أَشْهَدُ لَكَ بِالتَّسْلِيمِ وَ التَّصَدِيقِ وَ الْوَفَاءِ وَ النَّصِيحَةِ لِخَلْفِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ الْمُرْسَلِ وَ السَّبْطِ الْمُتَّجِبِ وَ الدَّلِيلِ الْعَالِمِ وَ الْوَصِيِّ الْمُبْلَغِ وَ الْمَظْلُومِ الْمُهْتَصِمِ	اعتقاد به جانشینی و سبط برگزیده رسول و وصی رسول خدا، اعتقاد به مظلوم جور و جفا کشیده، تسلیم، تصدیق و تأیید امام زمانش، وفا کردن به امام زمانش، یاری کردن امام حسین (ع).
۳	بِمَا صَبَرْتَ وَ احْتَسَبْتَ وَ أَعْتَقْتَ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ	بهترین و نیکوترین سعادت عقبی، صبر کردن، تحمل سختی‌ها، یاری کردن.
۴	لَعَنَ اللَّهُ مَنْ قَتَلَكَ وَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ جَهِلَ حَقَّكَ وَ اسْتَحَفَّ بِحُرْمَتِكَ وَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ حَالَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ مَاءِ الْفِرَاتِ	جهالت و نادانی در نشناختن حق، سبک شمردن حرمت‌ها، دور از رحمت بودن کسی که حائل رسیدن آب می‌شود.
۵	الْمُطِيعِ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ سَلَّمَ	مطيع خداوند و رسول و امیر مؤمنان و اما حسن و امام حسین(ع).
۶	السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْمُبْدُ الصَّالِحُ	عبد صالح بودن
۷	أَشْهَدُ اللَّهُ أَنَّكَ مَضَيْتَ عَلَى مَا مَضَى بِهِ الْبَدْرِيُّونَ وَ الْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	رسیدن به مقام شهدای بدر، رسیدن به مقام جهاد در راه خدا.
۸	الْمَنَاصِحُونَ لَهُ فِي جِهَادِ أَعْدَائِهِ الْمُبَالِغُونَ فِي نُصْرَةِ أَوْلِيَائِهِ الدَّابُّونَ عَنْ أَحْبَائِهِ	خیرخواه دین خدا، جهاد در راه خدا، نصرت و یاری خدا، دفع کننده دشمن از دوستان و محبین، سعی بلیغ در نصرت دوستان خدا.
۹	فَجَزَاكَ اللَّهُ أَفْضَلَ الْجَزَاءِ وَ أَكْثَرَ الْجَزَاءِ وَ أَوْفَرَ الْجَزَاءِ	دریافت برترین و بیشترین و کامل‌ترین پاداش.
۱۰	وَ أَوْفَى جَزَاءِ أَحَدٍ مِمَّنْ وَفَى بِنِعْتِهِ وَ اسْتَجَابَ لَهُ دَعْوَتُهُ وَ أَطَاعَ وَلاَةَ أَمْرِهِ	وفادار نسبت به عهدش، اجابت کردن دعوت امامش، مطیع ولی امر خود.
۱۱	أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَالَعْتَ فِي النَّصِيحَةِ وَ أَعْطَيْتَ غَايَةَ الْمَجْهُودِ	مبالغه در نصیحت و خیرخواهی، نهایت کوشش و جهد خود.
۱۲	فَبَعَثَكَ اللَّهُ فِي الشَّهَادَةِ وَ جَعَلَ رُوحَكَ مَعَ أَزْوَاجِ السُّعَدَاءِ	مبعوث شدن در ردیف مقام شهدا، قرار گرفتن روح پاکش با ارواح پاک سعادت‌مندان.
۱۳	وَ أَعْطَاكَ مِنْ جَنَانِهِ أَفْسَحَهَا مَثَرًا وَ أَفْضَلَهَا عُرْفاً وَ رَفَعَ ذِكْرَكَ فِي عِلِّيَّينَ (فِي الْعَالَمِينَ)	برترین منزل بهشت، نیکوترین غرفه بهشتی، برتر شمردن نامش در عالم.
۱۴	حَسَرَكَ مَعَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ	محشور شدن با بهترین رفیقان، محشور شدن با پیامبران،

صادقان، شهدا و صالحان.	حَسَنٌ أَوْلَیْكَ زَفِیقاً	
سستی و کوتاهی نکردن، با بصیرت بودن، از خودگذشتگی، پیروی و اقتدا به صالحان، پیروی از رسولان خدا.	أَشْهَدُ أَنَّكَ لَمْ تَهِنْ وَلَمْ تَنْكُلْ وَأَنَّكَ مَضَّیْتَ عَلَى بَصِيرَةٍ مِنْ أَمْرِكَ مُقْتَدِیاً بِالصَّالِحِينَ وَ مُتَّبِعاً لِلنَّبِیِّیْنَ	۱۵
اعتقاد به رسالت پیامبر (ص)، قرار گرفتن در منزل‌های محبتین، همنشینی با رسول و اولیا، خداوند مهربان‌ترین مهربانان، اعتقاد به مهربان بودن خداوند.	فَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ رَسُولِهِ وَ أَوْلِیَائِهِ فِي مَنَازِلِ الْمُحِبِّیْنَ فَإِنَّهُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ	۱۶

کدگذاری محوری و انتخابی

مقوله‌های حاصل از زیارت‌نامه حضرت عباس (ع) در جدول شماره یک به صورت کدگذاری باز بیان شده است و سپس در جدول ۲ کدگذاری محوری که از کدگذاری باز استخراج شده و در نهایت، کد انتخابی که از کدگذاری محوری تعیین شده است، نشان داده می‌شود.

جدول ۲. مراحل استخراج کد انتخابی از زیارت‌نامه حضرت عباس (ع)

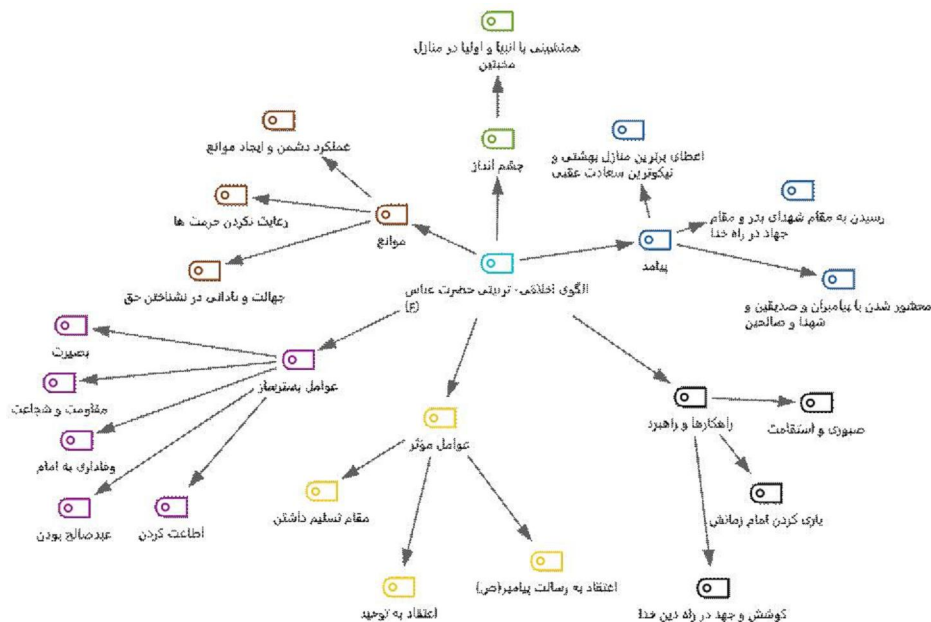
کد انتخابی	کد محوری	کد باز
عوامل مؤثر (شرایط علی)	اعتقاد به رسالت پیامبر (ص)	اعتقاد به جانشینی و سبط برگزیده رسول و وصی رسول خدا، اعتقاد به مظلوم جور و جفا کشیده، اعتقاد به رسالت پیامبر (ص)
	اعتقاد به توحید	اعتقاد به خداوند، ملائکه، انبیاء، اعتقاد به مهربان بودن خداوند
	مطیع خداوند و رسول و امام حسن و امام حسین (ع) و امام حسین (ع) (مقام تسلیم)	مطیع خداوند و رسول و امام حسن و امام حسین (ع)
	عبد صالح بودن	عبد صالح بودن
عوامل بسترساز (شرایط زمینه‌ای)	اطاعت کردن	اطاعت از امر ولی، استجابات کردن دعوت ولی، تصدیق و تأیید امام زمانش، پیروی و اقتدا به صالحان، پیروی از رسولان خدا، داشتن مقام تسلیم نسبت به جانشین پیامبر (ص)
	وفاداری به امام	وفا کردن به امام زمانش، مِمَّنْ وَفَى بِبِعْثَتِهِ، پیروی و اقتدا به صالحین، پیروی از رسولان خدا
	مقاومت و شجاعت	سستی و کوتاهی نکردن، مقاومت
	بصیرت	بصیر بودن نسبت به امر و کاری که انجام می‌دهد، پیروی از صالحین

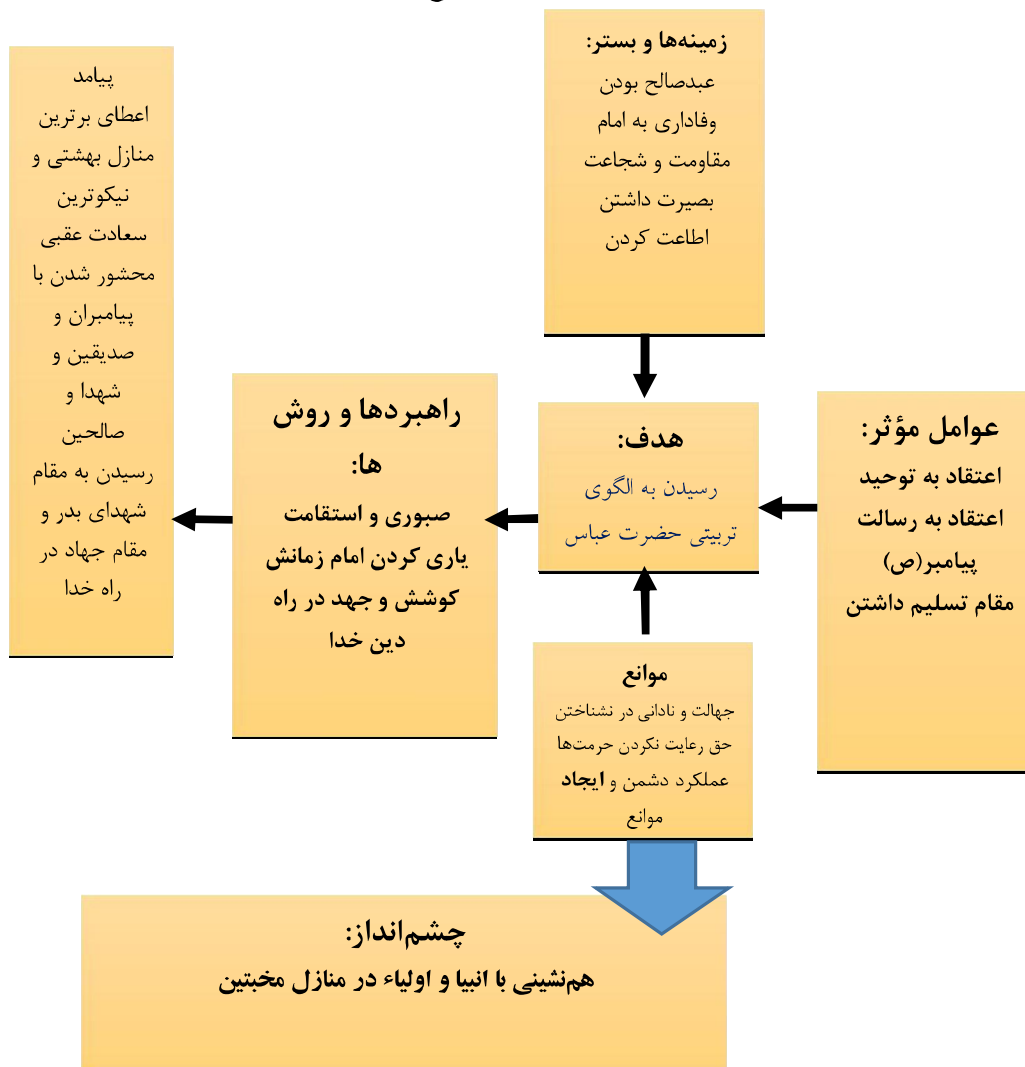
موانع (شرایط مداخله‌گر)	جهالت و نادانی در شناختن حق	جَهْلٌ حَقُّكَ، جهالت و نادانی در شناختن حق
	رعایت نکردن حرمت‌ها	اسْتَحَفَّ بِحُرْمَتِكَ، سبک شمردن حرمت‌ها
	عملکرد دشمن و ایجاد موانع	مَنْ خَالَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ مَاءِ الْفَرَاتِ، دور از رحمت بودن کسی که حائل رسیدن آب می‌شود.
راهکارها و راهبردها	صبوری و استقامت	صَبُورٌ بُوْدُنْ، تحمل مصائب، اِحْتَسَبْتُ
	یاری کردن امام زمانش	أَعْنَتْ، خیرخواه دین خدا، جهاد در راه خدا، نصرت و یاری خدا، دفع‌کننده دشمن از دوستان و محبان، سعی بلیغ در نصرت دوستان خدا، تسلیم و تصدیق امام زمانش
	کوشش و جهاد در راه دین خدا	نهایت کوشش و جهاد در راه دین خدا، کوشش در یاری کردن، جهاد در راه خدا، خیرخواه دین خدا، الْمُتَاصِحُونَ لَهُ فِي جِهَادٍ أَعْدَائِهِ
پیامد	اعطای برترین منازل بهشتی و نیکوترین سعادت عقبی	برترین منازل بهشتی، نیکوترین غرفه‌های بهشتی، بلندگشتن نامت در جهان، بهترین و نیکوترین سعادت عقبی، وَ أَعْطَاكَ مِنْ جَنَانِهِ أَفْسَحَهَا مَنَزِلًا وَ أَفْضَلَهَا عُرْفًا وَ رَفَعَ دُكْرَكَ فِي عِلِّيَّينَ (فِي الْعَالَمِيْنَ)، پاداش دادن برترین پاداش، بیشترین پاداش، کامل‌ترین پاداش، پاداش دادن به وعده‌های داده شده، مُنْجِرٌ لَكُمْ مَا وَعَدَكُمْ، فَجَزَاكَ اللَّهُ أَفْضَلَ الْجَزَاءِ وَ أَكْثَرَ الْجَزَاءِ وَ أَوْفَرَ الْجَزَاءِ، اعطای برترین و بیشترین پاداش به وعده‌های داده شده.
	محشور شدن با پیامبران و صدیقان و شهادا و صالحان	حَشَرَكَ مَعَ النَّبِيِّينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنَ أَوَّلِكَ رَفِيقًا، همنشینی با رسول و اولیا، محشور شدن با روح پاک سعادت‌مندان، جَعَلَ رُوحَكَ مَعَ أَزْوَاجِ السُّعَدَاءِ
	رسیدن به مقام شهدای بدر و مقام جهاد در راه خدا	رسیدن به مقام شهدای بدر، رسیدن به مقام جهاد در راه خدا، فَبَعَثَكَ اللَّهُ فِي الشُّهَدَاءِ، مبعوث شدن در مقام رفیع شهیدان
چشم‌انداز	هم‌نشینی با انبیا و اولیا در منازل محببتین	هم‌نشینی با انبیا و اولیا در منازل محبتین با اعتقاد به رحمانیت خداوند

نمودار شماره ۱: الگوی اخلاقی - تربیتی حضرت عباس(ع) با استفاده از نرم افزار MAXQDA

نمودار شماره ۲: الگوی پارادایمی تربیتی حضرت عباس(ع) با توجه به زیارت‌نامه ایشان

۶. تبیین و تحلیل الگوی تربیتی حضرت عباس (ع) باتوجه به زیارت‌نامه ایشان

از جمله عوامل مؤثر در الگوی تربیتی حضرت عباس (ع) اعتقاد به توحید و یکتایی خداوند، اعتقاد به جانشینی و سبط برگزیده رسول خدا (ص) است؛ در واقع، حضرت اعتقاد داشتند که امام حسین (ع) فرزند امام علی (ع) به عنوان جانشین ایشان هستند و از همه مهم‌تر مطیع خداوند و پیامبر و ائمه (ع) بودند. چنان‌چه در آیات قرآن بیان شده است: «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» (آل عمران، ۱۳۲) کسانی که اطاعت خدا و رسول نمایند، شامل رحمت خداوند می‌گردند. ایشان اطاعت را در یاری حجت خدا و در دشوارترین وضعیت که اهل بیت سیدالشهداء در محاصره قرار گرفته بودند به منصبه ظهور رساندند. وفاداری ایشان به امام حسین (ع) تجلی اطاعت مطلق از خداوند است، زیرا امامت را مسیر الهی می‌دانست. این وفاداری، درس اخلاقی پای‌بندی به ارزش‌ها حتی در سخت‌ترین شرایط را آموزش می‌دهد.

در احادیث ائمه (علیهم السلام) «تسلیم امر الهی»، یکی از مؤلفه‌های ایمان حقیقی شمرده شده است. از پیامبر اکرم (ص) در مورد حقیقت ایمان سؤال شد، فرمودند: الرضا بقضاء الله والتفویض الی الله و التسلیم لامرالله (برقی، ۱۳۷۱: ۲۲۶) حضرت عباس (ع) در برابر قضای الهی و همراهی ولی خدا تسلیم محض شد و در این راه جان خویش را اهدا نمود. این جز از ایمان راسخ بر نمی‌خیزد. هرچند مقام حضرت عباس با توجه به متن زیارت مقام تسلیم است. «اشْهَدُ لَكَ بِالتَّسْلِيمِ وَ التَّصَدِيقِ وَ الْوَفَاءِ وَ النَّصِيحَةِ لِخَلِيفِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ الْمُرْسَلِ وَ السَّبْطِ الْمُتَّجِبِ» و مقام «تسلیم» بالاتر از مقام «توکل» و «رضا» است، در مقام «توکل» شخص کاری را می‌طلبد، ولی چون خودش نمی‌تواند آن کار را به‌خوبی انجام دهد، وکیل می‌گیرد تا به سود او کارهای وی را انجام دهد و چون هیچ‌کسی بهتر از خداوند نیست، خداوند را وکیل می‌گیرد. مقام رضا از مقام توکل بالاتر است؛ زیرا در مقام توکل انسان خواسته خود را اصل قرار می‌دهد؛ اما از خدا می‌خواهد بر اساس خواسته او کار کند، ولی در مقام رضا خواسته خدا اصل و خواسته عبد سالک فرع، است؛ در حالی که در مقام تسلیم، عبد از خود خواسته‌ای ندارد (و آنچه اصل قرار می‌گیرد خواسته الهی است)؛ یعنی حضرت عباس در این مقام کاملاً آنچه ائمه (ع) بیان می‌کنند، با جان دل می‌پذیرد و انجام می‌دهد (جوادی آملی، ۱۴۰۰: ۳۸۴) از این‌رو، تعبیر به اشْهَدُ لَكَ بِالتَّسْلِيمِ شده است؛ زیرا معنای شهادت دادن، بالاتر از علم و دانش است.

هم‌چنین، بستر و زمینه از جمله مشخصه‌های ویژه‌ای است که به پدیده مد نظر دلالت دارد که با توجه به آن راهبردها صورت می‌گیرد. از جمله عوامل زمینه‌ساز با توجه به متن زیارت‌نامه ۵ مقوله است: عبد صالح بودن، وفاداری به امام، مقاومت، شجاعت و بصیر بودن.

«أَشْهَدُ لَكَ بِالتَّسْلِيمِ وَالتَّصَدِيقِ وَالْوَفَاءِ وَالتَّصِيحَةِ»؛ این عبارت به‌روشنی بیانگر وفاداری حضرت عباس (ع) به عهد و پیمان خود با امام حسین (ع) است. ایشان تا آخرین لحظه، با وجود تشنگی و محاصره دشمن، از پیمان خود برای حمایت از امام و اهل بیت (ع) عدول نکرد. این خصلت، الگویی برای انسان‌ها در زمینه پای‌بندی به تعهدات اخلاقی، خانوادگی و اجتماعی است. ایشان با وجود تشنگی شدید، آب را به خیمه‌ها نرساند و جانش را برادرانه فدا کرد. این ایثار، اولویت‌دهی به نیاز دیگران بر خود را به‌عنوان یک اصل اخلاقی تثبیت می‌کند.

«أَشْهَدُ أَنَّكَ لَمْ تَهِنْ وَلَمْ تَنْكُلْ...» این جمله گویای بصیرت عمیق حضرت عباس (ع) است که در سخت‌ترین شرایط از مسیر حق منحرف نشد و با آگاهی کامل، جانب امام زمان خود را گرفت. بصیرت، یکی از اصول مهم تربیت اخلاقی است که انسان را در برابر تبلیغات گمراه‌کننده و شبهات حفظ می‌کند. هم‌چنین بصیر بودن از جمله ویژگی‌هاست که باعث شناخت حق می‌گردد. در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «كَانَ عَمُّنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَلِيٍّ نَافِذَ الْبَصِيرَةِ، صُلْبَ الْإِيمَانِ، جَاهِدَ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أُتْلِيَ بَلَاءٌ حَسَنًا وَمُضِي شَهِيدًا؛ عموی ما عباس بن علی بصیرتی نافذ و بینشی عظیم و ایمانی استوار داشت، در محضر امام حسین جهاد کرد و در راه حضرتش جانبازی و ایثار کرد و به شهادت رسید (مامقانی، ۱۴۱۱: ۲ / ۱۲۸). بصیرت عبارت است از نیروی قلبی که منور شده و چنین قلبی حقایق اشیا و باطن‌های آن را می‌بیند (کبیرمدنی شیرازی، ۱۴۰۹: ۱۴). در جریان واقعه کربلا این بصیرت حضرت عباس (ع) بود که او را در کنار امام زمانش ثابت و پایدار نگه داشت و موجب شد دوست را از دشمن تشخیص دهد و فریب امان‌نامه و تطمیع دشمن را نخورد و تا آخرین لحظه کنار امام (ع) و حامی خیمام حضرت بماند.

شرایط مداخله‌گر شرایط ساختاری متعلق به پدیده مدنظر است که راهبردها را درون بستر خاصی محدود یا تسهیل می‌کند. از جمله این موانع می‌تواند جهالت و نادانی در شناختن حق، رعایت نکردن حرمت‌ها، عملکرد دشمن و ایجاد موانع باشد.

از جمله راهبردها بر اساس متن زیارت‌نامه حضرت عباس (ع) صبوری و استقامت، یاری کردن امام زمانش، کوشش و جهد در راه دین خدا می‌باشد. صبر به معنی امساک در تنگنا معنا شده است (راغب، ۱۴۱۲: ۴۷۴)؛ به معنی مطلق حبس کردن هم آمده است، یعنی اگر انسان نفس خود را در برابر مصیبتی حبس کند، صبر است (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۴/ ۳۸۴). امام علی (ع) ایمان را بر چهار اصل می‌داند: صبر، یقین، عدل و جهاد (نهج البلاغه، حکمت ۳۱).

نتایج حاصل کنش و واکنش‌ها هستند. پیامدها در متن زیارت‌نامه حضرت عباس (ع) عبارت است از ۳ مقوله: اعطای برترین منازل بهشتی و نیکوترین سعادت عقبی، محشور شدن با پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان، رسیدن به مقام شهادی بدر و مقام جهاد در راه خدا. خداوند به پاس بندگی خالصانه اباالفضل العباس (ع) مقاماتی در آخرت علاوه بر آنچه به دیگر بهشتیان می‌بخشد، عطا می‌فرماید. امام صادق (ع) در چند نوبت برترین، بیشترین، رساترین و کامل‌ترین اجر و پاداش‌ها را از خداوند سبحان طلب کرده است.

از جمله پیامدها محشور شدن با پیامبران و صدیقان و شهدا است. در متن زیارت آمده است و «وَحَسَنَ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا» یعنی بهترین رفیقان هستند این سیاق زیارت دقیقاً شبیه آیه ۶۹ سوره مبارکه نساء است: «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنَ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا» یعنی ویژگی بارز آنان اطاعت خداوند و رسول است و چشم‌انداز نهایی عبارت است از هم‌نشینی با انبیا و اولیا در منازل محبتین، «فَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ رَسُولِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ فِي مَنَازِلِ الْمُحِبِّينَ فَإِنَّهُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ».

ویژگی‌های محبتین بر طبق آیات قرآن همان ویژگی مؤمنان واقعی است. در سوره انفال ویژگی مؤمنان حقیقی این‌گونه بیان شده است: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۲) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)» که تقریباً برابر است با ویژگی محبتین در آیات «وَ بَشِّرِ الْمُحِبِّينَ (۳۴) الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ الصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳۵)».

بر این اساس، برای مؤمنان پنج ویژگی ذکر شده است که سه تا از این ویژگی‌ها (دل‌های ترسان هنگام یاد خدا، اقامه نماز و انفاق) دقیقاً برابر است، در سوره انفال تلاوت آیات و توکل بر خدا بیان شده است و در سوره حج ویژگی محبتین صبر بر مصیبت‌ها بیان شده است، لیکن مقام محبتین به دلیل

تسلیم بودنشان از توکل کنندگان بر خدا بیشتر است (راد، نساج، ۱۳۹۱: ۶۰). با توجه به روایت «مخبت» این گونه معنا شده است: امام صادق (ع) فرمودند: «إِنَّ عِنْدَنَا رَجُلًا يُقَالُ لَهُ كَلِيبٌ فَلَا يَجِيءُ عَنْكُمْ شَيْءٌ إِلَّا قَالَ أَنَا أَسْلَمْتُ فَسَمَّيْنَاهُ كَلِيبَ تَسْلِيمٍ قَالَ فَتَرَحَّمَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَ تَذَرُونَنَا مَا التَّسْلِيمُ فَسَكَتْنَا فَقَالَ هُوَ وَاللَّهِ الْأَخْبَاتُ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَخْبَتُوا إِلَى رَبِّهِمْ» (کلینی، ۱۳۶۵: ۳۹۱/۱) در این روایت امام «تسلیم» را «اخبات» معنا نموده است.

نتیجه گیری

حضرت عباس بن علی (ع)، پرچم دار وفاداری و نماد ایثار در حماسه کربلا، جایگاهی ویژه در فرهنگ شیعی دارد. شخصیت ایشان نه تنها به دلیل رشادت‌های نظامی، بلکه به خاطر عمق اخلاقی و تربیتی رفتارشان در لحظات حساس تاریخ اسلام مورد توجه است. زیارت‌نامه حضرت عباس (ع)، که از متون معتبر شیعی است، گنجینه‌ای از مفاهیم اخلاقی و تربیتی را ارائه می‌دهد که می‌تواند به عنوان الگویی برای انسان معاصر تحلیل شود. در این مقاله، سعی بر آن شد که با استفاده از روش نوین، از اطلاعات موجود در منابع اسلامی، برای مدل‌سازی و نظریه پردازی در عرصه تربیت دینی بهره برد. از جمله منابع دینی، زیارت‌نامه‌های مأثوره از اهل بیت (علیهم السلام) است که ظرفیت استخراج الگوی تربیت دینی در آن‌ها وجود دارد. با توجه به زیارت مأثوره از امام صادق (ع) در شأن قمر بنی هاشم، صفات و شخصیت والای حضرت در آن به خوبی معرفی شده است که نیازمند تبیین برای طراحی و ارائه یک الگوی تربیتی است. برای این کار از روش نظریه پردازی داده بنیادمتنی و با استفاده از رمزگذاری، کدگذاری در سه بخش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام گرفت و با تحلیل محتوا و مضمون ارتباط میان کدها و مقوله‌ها تبیین و پالایش گردید.

نتیجه حاصل از این تحلیل اکتشاف و تبیین زمینه‌ها، عوامل موثر، راهبردها، پیامدها و چشم‌انداز الگوی تربیتی ایشان است که در زیارت‌نامه تجلی پیدا کرده است. بر این اساس، اعتقاد به توحید و رسالت پیامبر (ص)، اعتقاد به جانشینی و سبط برگزیده رسول خدا (ص) و اطاعت و تسلیم در برابر امر ایشان از عوامل تأثیرگذار در ایجاد زمینه وفاداری به امام، عبد صالح بودن، پیروی و اقتدا به صالحان، سستی و کوتاهی نکردن در فرمان حق و بصیرت در راه دین الهی است. البته جهالت و نادانی در شناختن حق، رعایت نکردن حرمت‌ها مانع از معرفت به مقام ایشان است. در ادامه زیارت ویژگی‌هایی مانند صبر و تحمل مصائب، خیرخواهی، استقامت و جهاد در راه خدا و کوشش و جهد در راه دین الهی از راه کارها و راهبردهایی معرفی می‌شود که پیامدهای معنوی آن کامل‌ترین، برترین و بیشترین پاداش اخروی است و

پراوازه شدن نام حضرت در اعلیٰ علین است که خداوند برترین منازل بهشتی و نیکوترین سعادت عقبی را به ایشان اعطاء می‌کند و حضرت را در مقام هم‌نشینی با پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان محشور می‌گرداند که نائل شدن به مقام شهدای بدر و مبعوث شدن در مقام رفیع شهیدان را به دنبال دارد. الگوی اخلاقی - تربیتی حضرت عباس(ع) در مواجهه با چالش‌های امروزی مانند فردگرایی، بی‌تفاوتی اجتماعی و بحران معنویت کاربرد دارد. از داستان کربلا و شخصیت عباس(ع) برای آموزش غیرمستقیم ارزش‌ها در تربیت دینی می‌توان استفاده نمود و با تبیین شجاعت اخلاقی ایشان برای مقابله با ظلم و تبعیض در جامعه بهره برد.

فهرست منابع:

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۶). الامالی. ترجمه: محمدباقر کمره‌ای. تهران: انتشارات علمیة اسلامیة.
- ابن قولویه، جعفر بن محمد. (۱۳۵۶). کامل الزیارات. نجف اشرف دارالمرتضویه.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. چاپ سوم، بیروت: دار صادر.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد. (۱۳۷۱). المحاسن. محدث جلال الدین. چاپ دوم، قم: دارالکتب الاسلامیه.
- بغدادی، احمد کاظم. (۱۴۳۶). تبصرة المتقین فی شرح زیارة العباس بن امیر المؤمنین (علیهما السلام).
- تربتی کربلایی، حیدر. (۱۳۹۹). زیارت‌های مولانا سقاء ابوالفضل العباس السلام. قم: اسوه.
- جد، حیدر. (۱۴۳۶). وَهَج التبراس فی شرح زیارة العباس. کربلا: عتبه مقدسه عباسیه.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۴۰۰). تفسیر موضوعی قرآن کریم مراحل اخلاق در قرآن. قم: نشر اسراء.
- حسین پوری، امین. (۱۳۹۸). «سفرهای علمی ابن قولویه و ارتباط آن با منابع کامل الزیارة»، مطالعات اعتبارسنجی حدیث، شماره ۱، ۱۱۸-۱۴۴.
- خنیفر، حسین؛ مسلمی، ناهید. (۱۴۰۱). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، رویکردی نو و کاربردی. تهران: نگاه دانش.
- خویی، ابوالقاسم. (۱۴۱۳). معجم رجال الحدیث. قم: مرکز نشر آثار شیعه.
- راد، علی؛ نساج، مریم. (۱۳۹۱)، «معناشناسی واژه اخبات با توجه به آیات و روایات»، مجله آموزه‌های قرآنی، پاییز و زمستان، شماره ۱۶، ۵۳-۷۲.
- راغب اصفهانی. (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. حسین بن محمد، دمشق-بیروت، دارالعلم الدارالشامیه.
- رنجبرحسینی، محمد؛ عطار، طاهره. (۱۳۹۶). «تحلیل شخصیت ایمانی حضرت عباس (ع) بر اساس زیارت‌نامه ایشان» نشریه پژوهش‌نامه معارف حسینی، شماره ۶، ۴۱-۶۲.
- شریفی، محمود. (۱۳۷۳). موسوعة کلمات الامام الحسین(ع). قم: پژوهشکده باقرالعلوم.
- سلطانی، مهدی. (۱۳۸۴). «شخصیت معنوی حضرت عباس(ع)»، فرهنگ کوثر، شماره ۶۱.
- طائبی اصفهانی، فاطمه؛ رحیمی کاهشکی، ندا. (۱۳۹۳). «حضرت عباس(ع) نمودی ز سبک زندگی انسان کامل قرآنی»، مجله قرآنی کوثر، شماره ۵۱، ۱۲-۲۴.

- قنذیلی، سیدجواد؛ عالی، مرضیه. (۱۳۹۰ش). «توصیف و تبیین الگوهای نظری تربیت اسلامی». دو فصل نامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، سال ۶، شماره ۱۲، بهار و تابستان ۲۷-۴۹.
- کبیر مدنی شیرازی، سیدعلی خان بن احمد. (۱۴۰۹). ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین. حسینی امینی، محسن. چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵ش). الکافی. تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- مامقانی، عبدالله. (۱۴۱۱). مقیاس الهدایة فی علم الدرایة. تحقیق محمدرضا مامقانی. قم: مؤسسة آل البيت لإحياء التراث.
- ----- (۱۳۸۱). تنقیح المقال فی علم الرجال. قم: مؤسسة آل البيت لإحياء التراث.
- ملاابراهیمی، عزت؛ حسینی، فاطمه سادات. (۱۴۰۳). «خوانشی بر اشعار حماسی حضرت عباس (ع) در روز عاشورا از منظر تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف»، پژوهش نامه معارف حسینی، شماره ۳۴، ۷-۲۸.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد. موسسه آل البيت چاپ اول. قم: کنگره شیخ مفید.
- ملکیان، مصطفی. (۱۳۸۱). تأملاتی چند در باب امکان و ضرورت اسلامی شدن دانشگاه ها، راهی به راهی. تهران: نگاه معاصر.
- نجاشی، احمد ابن علی. (۱۴۱۶). رجال. تحقیق السیدموسی الشبیری الزنجانی. قم: نشر جامعه مدرسین.
- مشهدی، محمد بن جعفر. (۱۳۷۸). مزار کبیر. مؤسسه نشر اسلامی.
- هاشمی الخطیب. (۱۳۷۰). علی ابن الحسین، ثمرات الاعواد. ج ۱۰، ص ۱۰۵، قم: الشریف الرضی.
- همت بناری، علی. (۱۳۷۹). «بررسی اولویت های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه»، مجله تربیت اسلامی، شماره ۴.
- موسوی زنجانی، ابراهیم. (۱۴۰۲). وسیله الدارین فی انصار الحسین. بیروت: موسسه العلمی للمطبوعات

